

Henk 't Jong wil graag het naadje van de kous weten en dat is letterlijk bedoeld. Of het nu gaat om zijn bijdragen aan de bouw en de activiteiten van het Archeon of het naspelen van historische veldslagen met zijn gezelschap 'De wapentuers van Dordrecht', aan alles ligt degelijk onderzoek in primaire bronnen ten grondslag, inclusief de archeologie. Dat geldt ook voor dit boek: al wat hij betoegt, is terdege verantwoord. Bovendien weet 't Jong hoe hij zijn verhaal moet illustreren. Hij weet het eigentijdse beeldmateriaal te vinden en vult dat aan met prachtige 3D-reconstructies en zelfgemaakte kaarten. Helaas zijn sommige kaartjes te klein afgedrukt, waardoor de bijbehorende teksten nagenoeg onleesbaar zijn. 't Jong is knap eigenwijs en schroomt niet om op anderen tenen te gaan staan. Dat werkt meestal heel verfrissend, want zo komt de wetenschap tenminste een stapje verder, maar soms maakt het de toonzetting van zijn betoog wat betweterig. Laat dat niemand ervan weerhouden het boek te lezen, want de inhoud is de moeite meer dan waard.

Gerrit Verhoeven, freelance historicus en archivaris

Marieke Smit, *In deugd en wijsheid groeien. Drie door zusters geleide meisjeslycea, 1914-1968* (Nijmegen: Valkhof Pers, 2019). 482 p. ISBN 9789056255121.

DOI: 0.18352/tseg.1182

De publicatie van het doctoraatsproefschrift (Universiteit Tilburg, 2019) van Marieke Smit brengt een analyse van de geschiedenis van drie Nederlandse, door katholieke zustercongregaties opgerichte middelbare scholen voor meisjes: de hbs (hogere burgerschool) Fons Vitae (1914) in Amsterdam van de Franciscanessen van Heythuysen, het gymnasium Mater Dei (1925) in Nijmegen van de Ursulinen van de Romeinse Unie en het Theresialyceum (1926) in Tilburg van de Zusters van Liefde van Onze-Lieve-Vrouw Moeder van Barmhartigheid. Het onderzoek focust op de periode van de stichting en de eerste ontwikkeling (jaren 1920 en 1930) en op de naoorlogse decennia tot de jaren 1960. Voor beide tijdsvakken wordt gewerkt vanuit parallelle thematische perspectieven: de congregaties en kloosterzusters, de impact van andere actoren (ouders, kerkelijke en burgerlijke overheden, ...) en de bredere maatschappelijke context, de dagelijkse schoolpraktijk en de toekomsttrajecten van de leerlingen.

De kracht van deze publicatie ligt ongetwijfeld in de methodologische aanpak: een diepgaande en gedetailleerde reconstructie van de drie casestudies binnen een sterk uitgewerkt contextueel kader. De lezer krijgt in eerste instan-

tie een duidelijk beeld van de diverse motieven die ten grondslag lagen aan het ontstaan van de drie afzonderlijke instituten tegen de achtergrond van de katholieke emancipatie in Nederland sinds de negentiende eeuw en katholieke en sociale visies op de positie van de vrouw en onderwijs voor meisjes. Daarin wijst de auteur op een aantal interessante spanningsvelden die karakteristiek zijn voor de geschiedenis van vrouwen, religie en onderwijs in het algemeen en onderwijzende zustercongregaties in het bijzonder. Enerzijds promootten kloosterzusters een vrouwelijk ideaal van de vrome, nederige en dienende huismoeder, opgeleid in veilig afgezonderde schoolmilieus. Anderzijds speelden onderwijscongregaties – al dan niet onder druk van overheden en in reactie op het ‘goddeloze’ neutrale onderwijs – een belangrijke rol in de uitbouw van voortgezet middelbaar onderwijs voor (een elite van) katholieke meisjes: in 1950 werden dertien van de zeventien Nederlandse meisjeslycea geleid door kloosterzusters (p. 18). De centrale motivering – ‘de opleiding van bescheiden, flink ontwikkelde vrouwen’ – was zowel een bevestiging van het traditionele vrouwbeeld als een affirmatie van de belangrijke rol die vrouwen als echtgenotes en moeders te spelen hadden. Smit vermeldt in deze een alleszeggend citaat van de kroniekschrijfster van de Franciscanessen van Heythuysen: ‘mannen maken wetten, maar vrouwen maken de mannen die wetten maken’ (p. 64).

Eenzelfde ambiguïteit speelde ook op het niveau van de vrouwelijke religieuzen zelf. Hun kloosterleven was doordrongen van een streven naar nederigheid, totale gehoorzaamheid en afscherming ten aanzien van de ‘zondige’ buitenwereld. Smit toont echter ook aan dat het kloosterleven onderwijzende zusters status en invloed kon bieden. Zusters durfden in discussie te gaan met zowel bisschoppen en subsidiegevers en konden ten aanzien van ouders, lekenkrachten en leerlingen een erg autoritaire positie innemen. De rectorissen van de scholen, gediplomeerde zusters en de eerste universitaire doctores binnen de congregaties waren bovendien het bewijs dat een religieus leven ook een traject naar professionele en wetenschappelijke ontplooiing kon zijn, zij het binnen de grenzen van de strak georganiseerde kloostercultuur.

Dat de grenzen van dat traditionele kloostermilieu en de katholieke schoolidentiteit die er mee verbonden was, in de tweede helft van de twintigste eeuw steeds sterker ter discussie kwam te staan, is geen geheim. Smit brengt op basis van de drie cases een genuanceerde analyse van die omwenteling, met veel aandacht voor de positie van zusters, leerlingen, leerkrachten en ouders. Dankzij de confrontatie van de drie verhaallijnen vestigt de auteur er overtuigend de aandacht op dat er nooit sprake was van dé katholieke gemeenschap, dé kloosterzusters of dé zusterschool. Binnen en buiten de kloostermuren was er een grote diversiteit aan opvattingen over de rol en de toekomst van katho-

liek meisjesonderwijs. Dat verhinderde echter niet dat de veranderende tijdsgeest, nieuwe opvoedingsidealen en de roepingencrisis binnen de congregaties overal leidden tot een verdamping van de strak katholieke schoolidentiteit van het interbellum.

In deugd en wijsheid groeien sluit af met een samenvattende conclusie waarin de sterkte van de gedetailleerde, onderling comparatieve en contextuele aanpak van het onderzoek nog eens in de verf wordt gezet. Hoewel ook in het corpus van het boek regelmatig, maar doorgaans bondig, wordt verwezen naar de Belgische context, wordt pas in de conclusie een fundamentele vergelijking gemaakt. De druk van de subsidiegever (overheid) leidde er volgens Smit in Nederland toe dat katholieke scholen zich snel moesten conformeren aan algemene richtlijnen en minder dan in België echte ‘zusterscholen’ waren. Lekenleerkrachten waren sneller en talrijker aanwezig dan in België en de autorekrutering (de intrede van leerlingen in de congregatie) was in Nederland veel minder succesvol (p. 437). Het is jammer dat deze piste niet iets diepgaander is uitgewerkt, gezien het toch raakt aan de kern van het identiteitsonderzoek dat een belangrijk aspect van deze studie was. Eén en ander zal bijvoorbeeld ook te maken hebben gehad met het feit dat het hier drie externaten (p. 25) betrof en geen typische kloosterinternaten zoals die in België lange tijd het katholieke middelbare meisjesonderwijs domineerden. Die bredere comparatieve insteek, niet alleen met België, maar bijvoorbeeld ook met andere katholieke meisjesscholen in Nederland had misschien nog iets sterker in de analyse mogen worden ingewerkt. Gezien de omvang en diepgang van deze mooie studie is dit veeleer een uitnodiging voor verder onderzoek, dan een punt van kritiek.

Kristien Suenens KADOC-KU Leuven

B.A.M. Ramakers (ed.), *Memento Mori. Sterben und Begraben in einem ruralen Grenzgebiet/Sterven en begraven in een rurale grensregio* (Groningen/Wageningen: Nederlands Agronomisch Historisch Instituut, 2018) [*Historia agriculturae* 48]. 313 p. ISBN 9403414278.

DOI: 10.18352/tseg.1183

The current COVID-19 crisis has confronted the world with the impact of death and the importance of rituals of dying and burying in dealing with loss and grief. This unexpectedly timely collection of essays explores the history of this topic in the border regions of the north-eastern Netherlands and